

Saxat ur Fårösunds Gymnastik och Idrottsförening 50-årsminnesskrift 1982

År 1283 skrev kungen av Kastilien, Alfonso X, den första spelboken i europeisk litteratur. Kungen ledde en grupp författare, vilkas uppgift var att skriva en serie böcker om dåtidens mest vitala ämnen, Det faktum att även läran om spel ingick bland dessa, vittnar om dess stora betydelse för medeltida tänkesätt.

”Gud har menat, att människor skall roa sig med lekar och spel”, förklarade kungen i sin inledning och menade härmed, att denna förströelse skulle ”ge dem tröst och bryta vardagens enformighet”.

I kulturhistorikern Johan Huizingas berömda avhandling om människan som spelare (1938), sägs också lekar och spel vara en av civilisationens förutsättningar. De är kända över i stort sett hela jordklotet och varje folkslag och kultur har sina speciella traditioner, från vilka lekarna präglats.

Den klassiska dragkampen t.ex., symboliserar ju förhållandet mellan gott och ont, och folklivsskildraren F.E. Sawyer har bl.a. skildrat en burmansk sedvänja där ett lag som representerar Torkan har en dragkamp med Regnet, en kamp som oftast slutar med att Regnet står som segrare därför att alla så gärna önskar det.

Eskimåernas ”arsaarac” motsvarar vårt gotländska ”draga hank”, en dragkampsvariant som även har den forntida benämningen ”draga kafle” och där det, med hjälp av ett ”hankstycke” gäller att draga motståndaren över ända.

Otvivelaktigt har idrotten sitt ursprung i de forntida kämpalekarna och hade då en karaktär av krigisk fostran. Efterhand kom emellertid detta kulturarv att förlora denna allvarliga betydelse för att i stället utövas i mer civiliserade former, s.k. folklekar.

Sannolikt har många av våra gotländska folklekar haft samma betydelse och liksom våra övriga nordiska förfäder, samlades även gutarna kring sina folklekar.

P.A. Säve menar också i ”Åkerns Sagor” att, ”Det som gav folk gott anseende i gamla dagar var endast mandomskraften, uppbyggen av mod och hårdighet. Begreppet ”gott huvud” fanns ej då, lika litet som de fina sederna. Karlarna skulle alltjämt söka varandra eller röna varandras styrka, armstål eller vighet, vilket lynne också var upphovet till de gotländska lekarna och våget. Därför var det i lag ett vanligt sällskapsnöje att vräka varandra på dörr, för ro skull takas på vägar och stigar samt att kämpas uti att väga upp och bära ofantliga bjälkar eller lyfta svåra gråstenar, vilka för ändamålet stundom lågo till hands utanför stugdörren, detta även för att visa vilka karlar som visa vilka karlar som funnos därinne. Ett allmänt prov på en karl var dessutom att, under styvaste arbete, ej bliva andfådd och att aldrig svettas, samt att ej palta på sig för mycket kläder i hårt väder, ävensom att icke ge sig för smärtor. En sådan man kallades för grävr karl, en som ej var svikr och för vilken man gärna gick åt sidan.

Den gotländska kulturen är väl också den, vari våra forntida lekar bäst bibehållit sitt ursprung och traditionella former. Th. Erlandsson skildrar i ”En döende kultur” följande;

Varje söndag gick man mangrant till kyrkan. När sedan gudstjänsten var slut, fylkade man sig alltid på bestämda platser, kvinnorna på en sida om kyrkdörren och männen på den andra, varvid gubbar ställde sig närmast dörren och drängarna längre bort.

I varje grupp dryftades gemensamma intressen och sommartid skildes alltid drängarna med – "Naj, nå laupar vör haim u far uss leitä mat u sinä träffs vör pa laikplassen igänn klucku feirä." På utsatt tid kom sedan drängarna från alla gårdarna till lekvalLEN, där de kastade varpa, spelade boll och roade sig. Klockan sju gick man hem igen för att 'jitä kvällsmat" och samlades åter senare på kvällen, för allehanda förströelser. Var det så att drängarna började lojna, brukade gubbarna raskt vara framme och bjuda av dem på regelrätt våg med ett "samspel" och två "frispeL." Ibland bjöd även "pejkar" av drängarna på en våg, varvid flickorna fick vissa förmåner. I "hanken" fick drängen ha endast en hand till hjälp och vid "kämpränning" skulle han under loppet stanna för att ta sig en öl eller sup.

Denna s.k. insocknes våg, räknades mest som "laik", medan ett våg mellan två socknar innebar en kraftmätning av allvarligare slag då ju socknens ära sattes på spel.

Några direkta källskrifter egen socken lär ej finnas, men Th. Erlandsson har beskrivit hur Ekeby sockenmän en gång "bjaudä av" Fole-borna på våg:

Beslutet fattades "pa körkräumä" en söndag strax före midsommar. Till "vågare" utsågs socknens klokaste och dugligaste karl, som nu med fast hand och obetingad lydriad av envar, skulle styra och ställa tills vågen ägt rum. Hans första viktiga uppgift var att tillse att "våg-brevet" blev skrivet, vilket alltid var ett högtidligt ögonblick. Detta kunde vara utformat på många sätt, men dock skulle "samspelet" föreslås, liksom antalet "frispeL." Vårdar och vågsumma brukade även anges. Vanligtvis skrev vågaren själv under brevet, men även samtliga i våget deltagande kunde också underteckna.

I god tid, 2 å 3 veckor före våget, avsändes brevet sedan till en lämplig person i grannsocknen och här gällde det nu att "ga i mot".

Att inte antaga en dylik utmaning kunde knappast komma ifråga, men man kunde däremot ha något att invända mot brevets innehåll.

Svaret skulle sedan avfattas i sirliga ordalag och vara motparten tillhanda senast 8 dagar före utsatt datum.

Nu började en intensiv träning på "laikplassen" och hemma på gårdarna. De starke övade sig i "stang u hank", de snabbe u vige i "ränning u hupp", riktigt snarve karar togo "ryggkast" och "dråmdä vararu ei backen så stöiven stou um daim", medan de skickligaste pärkspeLarna "bäddrade" med sina bollar var ledig stund, allt för att få fram rätt man på rätt plats.

Ryktet om vågen spreds snart och på den stora dagen strömmade folk till från alla håll, en del så tidigt att de hann övervaka gudstjänsten i vågsocknens kyrka. Ekebyborna själva gick man ur huse och foleborna kom med minst 50 man, ty det gällde ju att ha resurser för att kunna bemöta motpartens frispeL, vilket ju var hemligt, samtidigt som ingen tilläts delta i mer än en gren.

De tävlande möttes nu ute på vägen och skakade hand med varandra, "samspeLskarlar" utsattes på båda sidor, så även de som skall delta i frispeL. Man gick nu in på Hexarfe gård, där en pärk redan blivit utlagd. Samspelet går i regel först av stapeln, men andra våggrenar kan utövas samtidigt.

14 man kastar av sig såväl rock som väst, en del även skor och strumpor, så att av den ursprungliga "habiten" återstår endast byxor och skjorta, uppkavlade kring gängliga lekamen.

Så kastar man om ”inne” och ”ute” och spelet sätter fart. Vågstället omges av månghövdad publik, vilka alla känner till spelets regler och finesser och även visar detta med goda råd och bifallsrop.

I början spelar man ”vänskapsspel” och lyrorna går höga. Men så småningom, då man blivit varm i kläderna, blir slagen hårdare och huggen allt skarpare, Ekebyborna som ju är ”värtar” försöker fortfarande spela ”vackart.”

– ”För täusan kärar, ittä järä däugar inta. Vör förlorar speilä” utbrister deras vågare till slut. Pärkkarlen, som segrat i mången våg, småler och svarar lugnt: ”vör raidar uss nuck.” Men nu blev huggen än ”snarvare” från båda håll, slagen än skarpare, Ekebyborna är överlägsna i spel och slughet, men foleborna har en duktig pärkkarl.

De spelande skyr inga ansträngningar, strategiska förflyttningar framåt och bakåt, sker med en fart som de i vardagslag ej kunnat drömma om att prestera. När man hunnit till tredje pärken var det tyst på lekvalLEN som på en begravning. Foleborna verkade nu gå en seger till mötes och de äldre ekebyborna, som såg socknens ära förlorad, andades tungt och darrade av spänning.

Men, och nu går det ett sus genom publiken, när deras pärkkarl med ett enda ryck sliter hängslena av sig och kastar dem på vedhopen, då förstår man att det skall bli ett spel ”på skarpen”. Och det blir det också. Man försöker ”sla in” huggen så snett och lömskt man kan, man ”dödar” bollen, sparkar upp den på hustaken, men förgäves. Ekeby nu 20, men Fole har fullt, när deras pärkkarl med en väldig spark skickar bolluslingen långt bort ”i baken”, och Fole står som segrare i samspelet.

Spänningen bryts och publiken börjar andas lättare. Samspelet blir föremål för vilda diskussioner medan spelarna samlas vid ”ståitu” och tackar varandra för god match.

- ”Tack för speilä! I dag var det i sum vant!

- ”Dä var bära täur”, svarar foleborna.

Så vidtar frispelen och Fole väljer ”hanken”, då man sedan gammalt anses för att ha de starkaste karlarna. 14 man ställer åter upp mot varandra, men Foles vågare är oförsiktig nog att sätta ut sina starkaste karlar först. Man vinner visserligen 3 lätta segrar, men Ekeby lyckas vinna de 3 följande, varpå avgörandet kom att stå mellan ”Smidar och gamle ”Tollbyen”.

I första försöket drar Smidar, som väntat, upp Tollbyen, men sedan sitter Tollbyen som berg och går inte att rubba. Ekebys vågare går då fram och ger Smidar några stickord, varpå denne ilsknar till. När så hanken åter spänns, hörs plötsligt ett brak och i nästa ögonblick far Tollbyen rätt upp i luften. Alla undrade naturligtvis varifrån brakets kommit, men det fick snart sin förklaring, varpå ett hejdlöst jubel bröt ut. Obemärkt, hade någon i trängseln stått på ena skörtet på Tollbyens rock och detta var nu helt bortslitet. Dessutom tog Ekeby hem Foles frispel och alla undrade nu i spänd förväntan, vilken ”laik” Ekeby nu ämnade välja, Ekebys vågare hade emellertid skött sin uppgift väl och haft spejare i Fole, så han visste besked.

- ”Vör ta ryggkast”, sade han, varpå folebornas anleten mörknade. De var beredda på det mesta, dock ej brottning. Men de hade många karlar kvar och snart stodo åter två lag uppställda, färdiga att ta livtag på varandra. Man möttes två och två och det var hela tiden en öppen affär. De hade vunnit tre segrar var och man stod inför ett direkt avgörande, men Fole såg nöjda ut, de hade ännu sin bästa man kvar. Då upptäcktes plötsligt att Ekeby var en man kort och allmän förvirring uppstod. Var finns den sjunde? Ekebys vågare såg oskyldig ut.

- ”Vaim jär den sjunde?”

- "Jou, de jär ja", svarade vågaren, gick raskt sin motståndare in på livet och fällde honom till marken så hastigt att ingen hann uppfatta hur det hela gått till. Hur i all världen fick han omkull karlen så kvickt?

– "Jou", blev svaret, "ja ga han bärä an spark ei kneiviki."

Ekeby hade nu vunnit vågen, men knappast äran, ty på den tiden ansågs seger i pärk lika förnämt som två segrar i frispel.

Så samlades man alla kring ett långbord för att tacka varandra för matchen och dricka ett glas vin. Mer än ett glas vin serverades inte. Vågen var nu slut och påföljande sommar var det Fole som "bjaud av" Ekeby.,